

Ablak Közép-Európa szellemi életére

Kiss Gy. Csaba: Nemzetek és előítéletek. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig

Nap Kiadó, 2013

Kiss Gy. Csaba újabb, húsz esszét, tanulmányt tartalmazó kötete – nem először – Közép-Európa szellemi életére nyit ablakot: a régió irdalom-, művelődés- és társadalomtörténeti terepét járja be, megannyi problémával, politikai küzdelmekkel terhes múltját és jelenét érintve, számtalan máig megoldatlan, kibeszéletlen kérdésre keresve a választ. Kulcsszavait számba véve a nemzetkép, nemzeti önkép, előítélet, identitás, emlékezet, nemzetállam, nemzeti jelkép, nemzeti mítosz, asszimiláció fogalmaival szembesülünk a leggyakrabban. A térség majd minden etnikai közösségének, egy-egy szűkebb régiójának (p. Muraköz, Túrmező, Kárpátalja, Fiume, határőrvidék stb.), nyelvi tarkaságának narratívája sorakozik a kötet lapjain, megannyi ismerettel gyarapítva az olvasó Közép-Európa-képének spektrumát. Ha csupán ennyi lenne a kötetbeli húsz dolgozat erénye és értéke, ezzel is rászorgálna a dicséretre, ám a könyv szövegeinek számos további dimenziója is érdeklődésre tarthat számot. Már a tartalmi tagolás jelzi („Előítéletek és nemzetek”, „Városok és írók”, „Köztes tereken, végeken”): szerzőnk „Kelet és Nyugat között” változatos szellemi és földrajzi tájakon, etnikai közösségek értékvilágában kalauzolja olvasóit, amelyek felfedezése, tüzetesebb bejárása nem csupán az ismeretszerzés, nemzeti önismeretünk tágitásának is hathatós eszköze lehet. S mert az írásokban az irodalom mellett a művelődés, az alkotmánytörténet, a szociográfia és a szociológia vonatkozásai is helyet kapnak, „az Adriától a Balti-tengerig” tartó szellemi utazás tanulsága tudományágak művelői és érdeklődő olvasók számára egyaránt bőséges lehet. Azt se feledjük: Kiss Gy. Csaba iroda-

lom- és művelődéstörténeti illetékessége mellett közép-európai nyelvismeret (cseh, szlovák, lengyel, horvát, szerb) birtokában közelít írásai témáihoz. A közölt dolgozatok egy része is előzőleg lengyel, illetve horvát nyelven jelent meg.

Vegyük is szemügyre közelebről a tartalmilag három osztatú könyv textusait. Cím-szavakban tömörítve az írások első csokrának tematikája a „nemzeti identitás és emlékezet”, a Kelet és Nyugat közötti európai régió: Közép-Európa térségében megjelenő „nemzetképek és előítéletek”, „a nemzeti szimbólumok és narratívák” tárgy köréből szerveződik, az egykori Magyar Királyság Budapestjének a szomszédos irodalmakban manifesztálódó képét sem mellőzve. Bevezetésképpen a nemzeti identitás és emlékezet problémáját érintő „tétova töprengéseiben” a közép-európai térség népei modern nemzetté válásának sajátosságait járja körül. Ebben a régióban, a nyugat-európai modern nemzetmodellel ellentétben, „a szuverén államiság” a XIX. század elejétől inkább csak „történeti emlék” volt, a modern nemzetet csupán a „birodalmi integrációk közegében – és ellenük lehetett megszervezni”. Nem létezett független Lengyelország, a szlovákság még a „tartományi különállás hagyományával” sem ismerték, a horvátok területi, politikai-közigazgatási tagoltságban éltek (egy részük Boszniában török uralom alatt), s a magyarok és a csehek is, birodalmi függőségükben, csupán „feudális királyságuk múltjára” hivatkozhattak.

Még később, a XX. században, az egységes Csehszlovákia vagy Jugoszlávia is „egy romantikus mítoszt” tett az új állameszme alapjává: nevezetesen „az egységes cseh-

szlovák, illetve a háromtörzsrű délszláv nemzet mítoszát". A XXI. század geopolitikai fejleményei mutatják: mekkora illúzió, szemfényvesztés volt e fiktív etnikai közösségekkel kapcsolatos államalkotó elképzelés.

A kötetnyitó „töprengések” középpontjában – nem véletlenül – a Szent Korona országában élő népek problémaköre áll. A Magyar Királyság és társországa, a Horvát Királyság nemcsak a magyarok, más etnikai közösségek (szlovákok, szerbek, románok, németek, rutének, zsidók) hazája is volt, amelyeket a nemezetté válás európai folyamata szintén nem hagyott érintetlenül. S mert a nemzet létének meghatározó tényezője a nemzeti nyelv, a független magyar nemzetállam megteremtésének 1848-as kísérlete, majd az 1867-es kiegyezés után szükségyszerűen megjelent a nemzeti nyelv körüli konfliktusok sora, amely már az 1790-es országgyűlésen a *lingua hungarica* hivatalossá tétele körüli horvát-magyar vitákkal elkezdődött, a XIX. században pedig szlovák, román és szerb részről folytatódott. Ugyanis „az ország minden polgára tagja volt a magyar politikai nemzetnek, de a liberális elvek alapján más nyelvű közösségeknek kollektívumként nem lehettek jogaik”. E közegben szlovákok, németek, horvátok, zsidók körében számottevő volt az asszimiláció. A korabeli magyarság ezt nyitottsága, befogadókészsége gesztusaként és bizonyítékaként fogta fel, a szlovákok és a horvátok s a szerbek jelentős hányada viszont „ösbűnnek” tartotta az elmagyarosodást. E szituáció teremtette feszültségek – aligha vitatható külföldi segédlettel és támogatással – az államalkotó nemzet és a nemzetiségek elidegenedéséhez vezettek. A magyar nemzet tudat építését szolgáló intézmények XIX. századi létrehozása (középfokú oktatási intézmények, felsőoktatás, Nemzeti Múzeum, Országos Levéltár stb.) nem egy esetben irritáció lett a nemzetiségek körében – jöllehet volt ellenpélda is. Történelmi tény: a Szerb Matica nevű tudós társaság, a Matica Slovenská, Zágrábban a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia s az egyetem alapításában a magyar minta is szerepet játszott.

A konfliktusok szaporodása, a feszültségek kontinuitása – ki tagadná – nem kis mértékben lett előzménye Trianonnak. S minő paradoxon: az egy hazában élő magyarok, szlovákok, szerbek, horvátok, románok körében elképesztően hatványozódott a kölcsönös dezinformáltság, ami 1918 után csak fokozódott, s – valljuk meg – a máig ível. Németh László hét évtized előtti megállapítása ma is érvényes: nem ismerjük szomszédainkat. Igaz: ők sem minket.

A dezinformáltság e máig ívelő ténye az 1945–1989 közötti évtizedekben sem változott – jöllehet vannak biztató jelek: „új szomszédaink közül – írja szerzőnk – kettővel, Szlovéniával és Horvátországgal nincs semmi probléma kapcsolatainkban. Horvátország kifejezetten baráti országnak tekinthető. Amit még nem vettünk igazából tudomásul.” Pedig – s ezt már a kötet egy további írásában olvassuk – Magyarország, a magyarság egy sajátos „küldetéstudat” birtokosa, „miszerint keleti, délkeleti irányban mi közvetítjük Európát. A Balkán felé mi volnánk a civilizáció terjesztői, a Duna vonalán érkezik hozzánk a Nyugat, és e nagy folyó mentén mehet tovább miáltalunk...” Kállay Benjámin, a XIX. század jeles politikusának és délszláv szakértőjének gondolatait idézi itt, „akinek volt elképzelése és gyakorlati programja is Magyarország és délkeleti szomszédsága kapcsolatairól. Országunk [...] közties helyzetéből indult ki, és számolt azokkal a veszélyekkel, melyeket a lassan szétziláló ottomán birodalom és a nyugati irányban terjeszkedni kívánó orosz nagyhatalom jelent.”

A nyugati szellemiség, kultúra továbbítása Magyarország délkeleti szomszédsága felé feltételezte a Nyugat hathatós közreműködését, amit – bizonyos értelmiségi körökben – a Naumann-féle Mitteleuropa-terv is táplált, ám 1918 ősze, majd Trianon után ezek az illúziók szertefoszlottak, a Nyugat – nem először és nem utoljára – cserbenhagyta, elárulta Magyarországot. Mint ahogy később is: 1956-ban, s a kádári „konszolidáció” éveiben. A cserbenhagyottságban persze nem

voltunk egyedül: a lengyelek és a csehek éppúgy megtapasztalták, az utóbbiak 1938-ban, az előbbieket 1939-ben szembesülnék a Nyugat (Franciaország és Anglia) közönyével.

A közép-európai sors további alakulástörténetét nyomom követve Kiss Gy. Csaba a „köztes Európa” 1945 utáni geopolitikai változásairól, illetve nyugati megítéléséről veti papírra gondolatait. Churchill háborús emlékirataira utalva jegyzi meg: Teherán és Jalta után e nem érdektelen munkában hiába keressük Közép-Európa narratíváját, gyakori viszont a térség Kelet-Európaként történő aposztrofálása. Következtetése: a nyugati hatalmak érzékelnéi kezdtek „a szovjet érdekszféra Nyugatra tolódását, s már bizonyos volt a közép-európai térség országai függetlenségének elvetése, a Nyugat történései, politológusai, publicistái” „egyre határozottabb vonalakkal kezdték megrajzolni az elmaradott, reakciós, antiszemita Kelet-Európa képét”. Csak természetes: a nyugati szovjetbarát értelmiség is csatlakozott e kórushoz, amelynek tagjai „Sztálintól és a Szovjetuniótól várták és remélték a nyugati kapitalista világ megváltását”, s a szovjet meghódította Kelet-Európa országaiban a reakciós társadalmi struktúra „modernizálását”. Csakhogy Párizsban, Londonban nem tudták: mekkora volt a különbség a civilizáltság tekintetében a megszállt országok és a hódítók között – az előbbieket javára...

A Nyugat „jobbik fele” később felismerte: a háborút követő európai megosztottság sehová sem vezet, s épp e megosztottság – a második világháború tanulságaival együtt – lett a nyugat-európai országok együttműködési kényszerének eredője, amely elvezetett az Európai Unió megszületéséhez. Az unióéhoz, amely mára az egyesült Európa képzetéig jutott, amelynek teoretikusai, politikai zászlóvivői viszont még mindig a „keleti blokk” szintagmával jelölik a régiót, „egy kalap alá véve a visegrádi országokat és az egész posztsovjettérséget”. Ezek ismeretében Kiss Gy. Csaba joggal teszi fel a kérdést: „...a mi történelmi tapasztalatunk milyen módon lesz benne az európai kollektív tu-

datban”, benne lesz-e „azoknak az elkeseredett harcoknak hagyománya [a magyar 1956-ra, a csehszlovákiai 1968-ra és az 1980-as lengyel eseményekre gondol], amelyek itt, a mi térségünkben folytak az európai értékekért, a demokráciáért, a szabadságért és nemzeti függetlenségért?” Nagy kérdés persze az is – folytatja gondolatmenetét –, képesek lesznek-e Közép-Európa nációi a közös fellépésre a fenti hagyományokat képviselve? Figyelembe véve, hogy a szerző gondolatai 2005-ben fogalmazódtak meg, a jelenlegi uniós környezet nem sok biztató jelet kínál. Fejtegetései okkal zárulnak az ismert Dante-idézettel: „Boldog Magyarország, ha nem hagyja magát félrevezetni.”

Közép-Európa kontra Kelet-Európa – sejlik fel a kérdés Kiss Gy. Csaba könyvének következő írásában is, több érdekes szemponttal gyarapítva a térségről való tudásunkat. A Naumann-féle Mitteleurópa-értelmezéstől az Egyesült Államok külügyminisztériumának néhány év előtti „elvi nyilatkozatáig”, mely szerint „a visegrádi országokat Közép-Európának kell nevezni”, egyfajta módosulást jelent a Közép-Európát illető gondolkodásban. Vagyis: a Baltikumtól az Adriáig terjedő térség országai többé nem aposztrofálhatók Kelet-Európaként. (Más kérdés, hogy a gyakorlatban jobbára ma is akként kezelnek bennünket.) A Közép-Európa-értelmezések közül Milan Kundera „1983-ban Párizsból újraindított [...] Közép-Európa diskurzusát” említjük meg, amely szerint Közép-Európa „Oroszország és Németország közötti kis nemzetek bizonytalan övezete [...], kis nemzeteké, melyeknek veszélyeztetett a léte, eltűnhetnek és tudatában is vannak ennek”. Az idézetet Kiss Gy. Csaba egy mondatnyi megjegyzéssel toldja meg: „Elővillan belőle az önkép tragikus vonása, amelyet sorrendre megtalálhatunk térségünkben.” Hogy erről az „önképről”, az egyes közép-európai kis népek önképéről, majd egymásról alkotott nemzetképéről is tágabb fogalmaink legyenek, három kérdést vet fel, kommentálva is az érintett problémákat: 1. Milyenek Közép-Európa kis népei nemzeté válásának

a körülményei? 2. Melyek e térség „nemzetformálásának” a vonásai? 3. A kölcsönös előítéletek milyen „hálózata” formálódott a nemzetté válás folyamatában?

Nos, a nemzetté válás közép-európai folyamatát a közösségiidentitás-hagyományokban (vallás, régió, uralkodóház) – úgy tűnik – a közös nyelvhez tartozás motiválta valamennyi közép-európai nemzet esetében, s ennek jóval nagyobb szerepe volt, mint a nyugati példák esetében. Amíg például a kontinens nyugati felén a nemzet „par excellence szekuláris közösség”, addig a modern lengyel nemzetet a katolicizmus mellett a református, evangélikus, az unitárius egyház is formálta. Ami a nemzetkép-nemzeti önkép alakulástörténetét illeti, a történelmi Magyarországon belüli nemzeti mozgalmaknál döntő volt a közös hazához s az államalkotó magyarsághoz való viszony. A horvát, a szlovák és az erdélyi román nemzet önkép a XIX. század második negyedszázadában „nem kis mértékben a magyarokhoz viszonyítva készült”, így megannyi közös jegy jelenik meg: vendégszeretet, nyíltság, barátságosság, ősök keresése stb. Jelentős szerep jutott e folyamatban a lengyeleknél, cseheknél, magyaroknál, horvátoknál az államiság hagyományának, a szláv nemzeteknél a szláv összetartozás ideájának; ez utóbbiak népszerűsítője olykor költő (Ján Kollár), olykor történetíró (Pavol Jozef Šafařík). A nemzetépítés első zászlóvivői – Wilhelm Humboldtot idézve: „Az igazi haza a nyelv” – az egységes nemzeti nyelv megteremtésén munkálkodtak (szlovákok, szerbek, horvátok, szlovének), ami hosszas, vitákkal teli folyamat volt. A Magyarországon élő szlovákság esetében egymás mellett jelent meg a *hungarus* (Anton Bernolák, Ján Baltazár Magin), az *egységes szláv* (Šafařík, Juraj Papánek), a *csehszlovák* (Juraj Palkovič, Ján Kollár), a *szlovák* (L’udovit Štur) nemzet-tudat. A horvátoknál három, már a XVI. századtól virágzó irodalmi nyelvként használt dialektus (a *što*, a *kaj*, a *ča* nyelvjárás) kínálkozott az irodalmi standard kiválasztásához, s a *što* melletti elkötelezettség nem

kevés politikai következménnyel járt még a XX. században is – lévén, hogy ez a változat egyezett a szerb nyelvi normával, amelyet viszont Vuk Stefanović Karadžić emelt a modern szerb irodalmi nyelv rangjára a korábban használt szlavenoszerb variáns ellenében. A szlovén nemzetté válás nyelvi kontextusa is közép-európai specifikum: a nyelvjárások képviselői közötti versengés eredményeképp születik meg az irodalmi nyelvi standard, ám a szlovén romantika kiválósága, France Prešeren a szlovén mellett rangos német nyelvű, szlovén elkötelezettségű líra megteremtője is volt.

A közép-európai nemzeti sztereotípiák fölöttébb összetett világát szemlélve jut el Kiss Gy. Csaba az előítéletek problémaköréhez, amelyek civilizációs különbségeken, felekezeti másságon, eltérő településtípusok jellegzetességein, földrajzi-táji különbségeken alapultak. A közép-európai népeknél is megjelenik a „nyugat-keleti előítélet-lejtő”. Vagyis a „keleti” szomszédot lenéző magartartás. Életmód, mentalitás, gazdasági fejlettség vagy éppen fejletlenség, vallási különbség, gazdag és szegény világ áll szemben egymással, amely Nyugat-Európából Kelet-Európa felé haladva folyamatosan jelen van, típusait csokorba is szedte szerzőnk. Íme példái: előítélettel tekintenek a németek a csehekre, a csehek a szlovákokra, a szlovákok az ukránokra (ruszinokra). De régi keletű, ezeréves törésvonal mutatkozik a nyugati és a keleti kereszténység hívei között is: „a nyugati szemében a keleti keresztényen [...] bálványimádó, elmaradt, babonákban hisz, egyházának lelkipásztorai műveletlenek [...] stb.”. Ilyen a magyar-román, a lengyel-ukrán, lengyel-fehérorosz előítéletes kép.

A felekezeti előítéletek mellett számon tartandók a rendi alapú előítéletek: a nemesúr és a paraszt, a polgár és a nemes, valamint a polgár és a paraszt szembenállása is. Tegyük hozzá: az eredetileg társadalmi gyökerű előítéletek a modern nemzetté válás időszakában válnak nemzetiékké. E szemlélet folyományaképpen lesz a polgári karakterű cseh önképpel szemben a magyar és

a lengyel nemesi hátterű, a feudális világ örökségét hordozó, a magyar vagy a lengyel előítélet szerint viszont a csehek lesznek megalkuvók, kicsinyesek, álnokok, minden hatalom iránt szervilisek.

Az előítélet-típusok számbavétele mellett azok utóéletére is kitekint. Eszerint a szlovákok magyar ellenségképe például korántsem a keletkezés idején (XIX. század) volt a csúcson, sokkal inkább a csehszlovák állam korában, a két világháború között. Jellemző, hogy egy 1897-ből való szlovák közmondás-gyűjtemény szerint „a magyar testvér, a német sógor”. A magyarság körében a csehek nemzetképe az első, majd a második világháború után fordult markánsan negatív irányba. Az első nagy világgégés idején a közös hadseregben sok magyar baka szolgált együtt cseh földről származott monarchiabeli „honfitársakkal”. Nemzedékek szüleiről, részben nagyszüleiről van szó, akiknek emlékezete korántsem a cseh katonatársak hőstetteiről szóló narratívákat őrzött, sokkal inkább a švejki mentalitását, a tizenkilencben zajló cseh intervenció, majd a Felvidék pedig a „cseh hódító”, a „cseh rabló” képzetét fakasztotta bennük. A beneši dekrétumok, a kitelepítések, a deportálások és a lakosságcsere, a trianoni határok második világháború utáni visszaállítása csak tetézte az elutasító attitűdöt.

A horvátok magyarságképe alapja az évszázados közös államiség, a kölcsönös egymásrautaltság volt, s mivel kapcsolataink 1790-ig úgyszólván felhőtlenek, a rólunk alkotott nemzetkép pozitív. A *litteratura croatica* bőséges példát kínál Kálmán király koronázása óta (1102) a raguzai Vetranoviçon, Gunduliçon, a zárai Karnarutić Barnán át a curzolai (korčulai) Petar Kanavelovićig és a szlavóniai Matija Petar Katančićig. Ez a folyamat 1790 után, főleg a XIX. század harmincas éveitől fordul ellentétes irányba: az illír mozgalom jóvoltából nemzetképünk a horvátoknál ellenségképpé vált – a politikai küzdelmek fősodrában különösképp. Van persze másféle árnyalat is, csak éppen az 1848 és 1989 közötti közel másfél évszázad

történet- és közírása erről szívesen hallgattott. Úgy-ahogy az irodalomtudomány művelői tartották számon itt is, odaát is. Pedig már az illírismus olyan megfontoltabb jeleinél is megjelenik egy rokonszenvező magyar nemzetkép, mint Ljudevit Farkaš-Vukotinović, Mirko Bogović, nem szólva az egykori fiumei diák, a költői pályáját Berzsenyi modorú, magyar nyelvű versekkel kezdő Ivan Mačuranićról. S továbbgondolva Kiss Gy. Csaba látteleletét, hozzátehetjük: Khuen-Héderváry Károly két évtizedes (1883–1903) báni regnálása idején, majd azt követően 1918-ig sem csak A. G. Matoš ízléstelen magyar „vedutái” jelentették a magyar nemzetképet, Josip Eugen Tomić *Melitája* s Eugen Kumičić *Urota zrinsko-frankopanska* (A Zrínyi-Frangepán összeesküvés) című regénye lapjain ott vannak az 1790 előtti viszonyhoz visszanyúló szájak. S akkor még nem szóltunk a XIX–XX. század fordulója horvát historizáló festészet alkotóinak (Vlaho Bukovac, Oton Iveković) horvát-magyar tárgyú festményeiről. A horvátok magyarságképe XIX–XX. századi kettősségét jól példázza Miroslav Krleža magyarsággal szembeni ambivalenciája. Életműve majd minden szegmensében jelen van a kettősség, amelynek eredői elsősorban pécsi hadapródiskolai és pesti ludovikás éveinek kudarcában és meghasonlásaiban, konfliktusában keresendők. Az életmű lapjain negatív magyar szereplők, a magyar történelmet, korabeli közéletet vitató, illetve elmarasztaló passzusok sorakoznak, ugyanakkor ott vannak a szövegekben a belső, emocionális kötődés felhangjai is.

Kézenfekvő, hogy a nemzetképek és előítéletek e közép-európai szemléjét követően Kiss Gy. Csaba a szovjet típusú diktatúrák alól felszabadult közép-európai államok új alkotmányaiban megjelenő nemzeti szimbólumok és narratívák kérdéseivel foglalkozik. Előrebocsátva: tárgyat „nem politikatudományi és alkotmányjogi aspektusból”, hanem „a nemzeti identitás általuk tükrözött kánonja” felől kívánja szemügyre venni. Teljességre nem törekedhet, így vizsgálódá-

sait az alábbiakra korlátozza: „a nemzet-állami jogfolytonosság és a történeti emlékezet narratívái”, „az alkotmányok szövegéből kirajzolódó önazonosság-minták”, a nemzeti jelképek, az adott ország polgárainak üzenetként megfogalmazott tartalmak. Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovákia konstitúcióit áttekintve – már ahol van – a „preambulumok” s „az alapvető rendelkezések” felől közelít témájához, s tart szemlét azok tartalma felett – konstatálva, hogy ezek többsége a nemzeti történelmi hagyományokra, az államiságra, a keresztény örökségre, az alkotmányosság történelmi alapjaira, a nemzeti jelképekre utal. Az alkotmányokat sorra véve mondandóját az új alaptörvények megszületésének kronológiájával exponálja, majd egyéb jellemzőiket ismerteti – miként említettük –, elsősorban a preambulumokra, alapvető rendelkezésekre, bevezetőkre hagyatkozva. A szlovén preambulum szükszavúságára történő utalást követően a cseh példát említi, annak történelmi kontinuitását kiemelő részleteire hívja fel a figyelmet, megjegyezve, hogy az alkotmány „a cseh korona országainak ősi államiságára” történő hivatkozás mellett „az 1918. október 28-ától számítható csehszlovák államiság” tényét is kiemeli a preambulum. A szlovák alkotmány történelmi narrációjából azt a részt idézi, amely a szlovákság körében élő, „ezerestendős nemzeti mítoszt” fogalmazza újra fínomított formában: „...emlékezve elődeink politikai és kulturális örökségére, a nemzeti létért és az önálló államiságért folytatott harcok évszázados tapasztalatára”. A történész tudja: valójában a bizánci kereszténység szláv apostolainak, Cirillnek és Metódnak a X. században megszünt Nagymorva Birodalomban végzett missziójára történik burkolt utalás, és a szláv népek közös gyökereire. Megjegyzés nélkül marad az a tény, hogy a mai szlovákság és a nagymorva birodalom szlávjai közötti kontinuitás ma sincs bizonyítva.

Magyar szempontból a horvát alkotmány terjedelmes preambulumban foglaltak érdemelnek figyelmet. Kiss Gy. Csaba nem is mellőzi a tüzetesebb interpretálást. Emlékeztet: a Horvát Köztársaság alkotmányában és a 2010-ben elfogadott magyar alaptörvényben találjuk a leghosszabb preambulumot. A horvát alkotmányé a *Történelmi alapok* címet kapta, s „ezeréves fejlődésről szól, az államjogi önállóság folyamatos tradíciójáról”, a VII. századi fejedelemségtől a Horvát Királyság X. századi megszületésén át (az első, királyi címet viselő horvát uralkodó Tomislav volt) az új Horvát Köztársaság – Republika Hrvatska létrejöttéig. Ez a történelmi tradíció természetesen magában foglalja az 1102-től számított horvát–magyar perszonáluniót, az 1527-es királyválasztást, amikor Szapolyai János ellenében a horvát rendek – többségben – Habsburg Ferdinándot választották királlyá. (A horvát főnemesiség egy része – nem kis hányad – a dobroyi nemzetgyűlésben Szapolyaira szavazott, akit haláláig szintén horvát királynak tekintettek.) A *Történelmi alapok* „kronológiájában” természetesen olvashatunk a Pragmatica Sanctióról, a magyar–horvát kiegyezésről s a Magyarországtól való 1918-as elszakadásról. A közjogi hagyományokat követve a preambulum kiemeli: 1918. október 29-én, a horvát szábor elszakadási határozata egyáltalán nem szentesítette „a Szerb-Horvát-Szlovén Állam Nemzeti Tanácsának a Szerbiával és Montenegróval történt egyesülését a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban”. A közjogi folytonosság ekkor szakadt meg, ez viszont csak közvetett módon szerepel a preambulumban. A II. világháború idején létrejött ún. Független Horvát Államot nem tekintik a folyamatossághoz tartozónak, a Tito-féle partizánmozgalomban részt vevő Horvátország Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsának határozataira viszont hivatkoznak, a jugoszláv föderáción belüli Horvát Népköztársaságot pedig közjogi előzménynek tekintik. Nem kétséges: mind a szlovén, mind a horvát állampolgárok „szuverén jogaik egy részét gyakorolhatták” az ún. szo-

cialista államközösségben, ám jellemző, hogy a későbbi horvát-szerb szakítás kiindulópontja – horvát részről – az ún. újvidéki nyelvi egyezmény elleni tiltakozást kifejező nyelvi *Deklaráció* (1967), amely a nyelvi függőségre történt utalás volt. Az említett újvidéki nyelvi egyezmény szerint ui. a Szerb és a Horvát Szocialista Köztársaságban a közös *szerbhorvát* vagy *horvátszerb* nyelv volt a hivatalos – egyúttal a szocialista jugoszláv állam államnnyelve is. A helyzet abszurditása: volt horvát irodalom és szerb irodalom, de elméletileg nem léteztetett önálló horvát irodalmi nyelv.

Kiss Gy. Csaba az alkotmányok szemlélését, tudatosan, a magyar alaptörvény ismeretetésével folytatja, mintegy párhuzamaként a horvátnak – hangsúlyozva: itt is az ezeréves történelmi múltra történik visszatekintés, itt is volt a történelmi folytonosságban szakadás (1944. március 19-étől a szovjet megszállás végéig), amikor az ország elvesztette szuverenitását.

A dolgozat záró passzusa a nemzeti jelképekről szól, s emlékeztet: „az alkotmányokban kivétel nélkül szerepel a szimbólumok között az ország címere, nemzeti színek (zászló) és az ország himnusza. Esetenként a főváros és a nemzeti ünnepek.”

A 2012-ben készült tanulmány öt esztendő múltán is érvényes jelenségre irányítja figyelmünket. Nyugat-Európában a közép-európai jelképvilág „újírását a nemzeti nacionalizmusok reneszánszaként fogják fel írástudók, politikusok, politológusok egyaránt”. Tájékozatlanságukból fakad: tapasztalatok híján képtelenek felfogni, „[...] hogy a kommunista totalitarizmus a közösségi emlékek teljes átírására tett kísérletet térségünkben, évtizedeken át próbált egy olyan »internacionalizmus« nevében szimbólumokat teremteni és elterjeszteni, amelyek a birodalmi központhoz fűződő lojalitásra tették a fő hangsúlyt”. Az új alkotmányok ennek az állapotnak a száműzése céljából születtek.

Továbblapozva Kiss Gy. Csaba könyvében már a címevel figyelmet parancsoló

írást találunk: „*A rabul ejtett értelem*” – *hatvan év után*. Czesław Miłosz félszázad előtti esszéjének interpretációjáról van szó, amelynek „újrágondolását” okkal véli ma is tanulságosnak. A lengyel esztétorténésznek, Andrzej Walickinek az érvelésére hivatkozik, aki szerint „a totalitarizmusról vagy pontosabban a kommunista totalitarizmusról született terjedelmes irodalomban Miłosz műve kiemelkedő és kivételes helyet foglal el.” Már csak azért is, mert „nemzetközi összefüggésben is úttörő próbálkozásnak számított” megírása idején. Hannah Arendt és Karl Jaspers egykorú, a totalitarizmus gyökereiről szóló s „a német bűnösség és büntudat” kérdésével foglalkozó írásai említhetők párhuzamaként, s Miłosz esszéjére olyan „európai szellemek reagáltak, [...] mint Benedetto Croce és Albert Camus”.

Tekintettel arra, hogy a totalitárius politikai rendszerekről a vita máig sem zárult le, Miłosz esszéjének tanulságai ma is megszívlelendők. A mű nemzetközi recepciójának beszédes példája a szerb kiadás fogadtatása (1985, 1987): a már súlyos válság jeleit mutató Jugoszlávia értelmisége például fölöttebb élénk érdeklődéssel fogadta. Jellemző viszont, hogy a 2010-es magyar kiadás „nem érte el az ingerküszöböt”. Ugyancsak jellemző tünet, hogy nem túl rég magyar hetilapban azt olvashattuk: az elmúlt századnak három jeles írója volt, aki „átélte a XX. században mind a két totalitárius rendszert (Koestler, Orwell, Semprun).” Vigyázó szemünk, lám, még mindig csak Nyugatra tekint...

Miről vall Miłosz esszéje? Az 1951-ben Párizsban készült írás a sztálini diktatúra intellektueljének számvetése, felismerései, megállapításai a későbbi (pl. az 1956 utáni) „puha diktatúrák” vonatkozásában is érvényesek. Szerzője ugyan a nyugati értelmiséget tájékoztatandó írta meg, „de elemzéseinek tanulsága régióink egészére vonatkozik, azokra a »népi demokráciákra«, ahová egy kevésbé fejlett civilizáció képviselői hozták el 1944–45-ben az »új rendet« és az »új hitet«. Ez az „élmény” elvileg – Lengyelorszá-

gon kívül – származhatott volna Csehszlovákiából, Magyarországról, Romániából, Bulgáriából, sőt az 1945–1948 közötti Jugoszláviából is. Ma már megannyi hazai példa kínálkozik visszaemlékezésekből, életutak interpretációiból, hogyan zajlott a megnyomorított értelmiségben az a belső folyamat, „melynek eredményeképpen [...] elvállalja-beletörődik az illető értelmiségi a kollaboránsi – legyen az politikai propaganda, a hivatalos ideológia képviselője vagy akár ügynöki-besúgó tevékenység – szerepet”. Karl Jaspers a Miłosz-mű német kiadásának előszavában lényeglátóan jegyezte meg: a textusban „szemléletesen látjuk az eltitkolásnak, a belső átváltozásnak a formáit”. Miłosz társadalomrajzában az a nagy érdeme – vonja meg a mérleget Kiss Gy. Csaba –, „hogy a mentális folyamatokat világítja meg, a válaszkényszerek jellegét, az önáltatás mechanizmusait”, mégpedig hitelesen, olyan emberként, aki „maga is járt ezen az úton”, de megfelelő időben volt ereje letérni róla. „*A rabul ejtett értelem* fontos erénye a manicheisztikus gondolkodásmód veszélyeinek a bemutatása. A haladó-reakciós, progresszív-konzervatív, jó-rossz szembeállítás diochotóm logikáját írja le, amely alapvetően meghatározta a hivatalos ideológia által sugallt világképet. Az egész világ és kontinensünk is ebben a sémában jelent meg, két félre osztva...”

Kiss Gy. Csaba kötetének további írásai több oldalú közép-európai szellemi kalandozás. Egyszer Raguzza, majd Selmecebánya vagy éppen Fiume múltjában kalauzol bennünket – magyar szemmel –, máskor a szlovákság asszimilációs problémájának szépírói vetületét mutatja be, aztán Közép-Európa jeles íróinak műveit, munkásságát, magyar kapcsolataikat vázolja fel, végül a „magyar végek”, a confines, a vojna krajina (határövidék), a Militárgrenze tájaira kalauzol a közös történelmi múlt emlékeit idézve. Irodalom- és művelődéstörténeti aspektusú írásokról van szó, persze következetesen a közép-európai szempontokat követve. Lengyel, szlovák és horvát írók, karakteresen közép-eu-

rópai városok és témák sorakoznak az esszék lapjain, beszédesen reprezentálva a kötet szerzőjének a régió iránti elkötelezettségét. Az előzőekben ismertetett, elvi, politikai, kultúrhistoriai írások egyszerre értekező és esszéizáló stílusa után itt a szépírói művek, életművek s a tájak deskripciója és az élvezetes, elegáns esszéstílus lesz a jellemző. Az előző írások gyakori polonisztikai allúziói után itt is három lengyel író: Czesław Miłosz, Stanisław Vincenz és Zbigniew Herbert munkásságának, magyar kapcsolatainak, illetve recepciójának bemutatása következik. Herbertről szólva a magyar befogadástörténet kutatói számára jelez feldolgozásra váró feladatokat: a művek magyar megjelenése, ezek bibliográfiai adatai, a kritikai fogadtatás, a „személyes befogadás” tényeit említve. Számadást is végez, felsorolva írókat, kritikusokat E. Fehér Páltól Esterházy Péteren át Kerényi Gráciáig, Tózsér Árpádig, Gömöri Györgyig, Csoóri Sándorig, Nagy Lászlóig, Baránszky Jób Lászlóig, Nagy Gáspárig, Kányádi Sándorig, Marsall Lászlóig és Sumonyi Zoltánig – jelezve a recepció végleiteit is: E. Fehér Pál és Esterházy jelenti az egyiket, Nagy Gáspár és Csoóri Sándor s a többiek a másikat. A recepció értékét-jelentőségét illetően elég a Nagy László-Zbigniew Herbert recepció viszonyra utalni, amely a magyar költő-műfordító nyitottságát, fogékonyságát dicséri. Nagy László számára „kihívás” volt az „övétől nagymértékben eltérő versbeszéd”. A harmincnégy Herbert-vers elkészült translációja „meghatározó állomásnak látszik” „Nagy László költői (és műfordítói) pályáján” – írta Nagy Gáspár, aki Herbert helyét is meghatározta a XX. századi közép-európai poézis koordináta-rendszerében, amikor költőként a cseh Vladimír Holannal, a román Nichita Stănescuval s a szerb Vasko Popaval rokonította.

Czesław Miłosz és Zbigniew Herbert mellett Stanisław Vincenz Kiss Gy. Csaba kötetének harmadik lengyel író-szereplője. Vincenz ama lengyel nemzedék tagja, amely 1939-ben menekült Magyarországra. Vincenz hat évet töltött itt, s e fél évtized alatt lakott

Budapesten, Leányfalun, Nógrádverőcén, a Zala megyei Töllőpusztán, de vendégeskedett Hódmezővásárhelyen is. E változatos pályaszakasza idején magyar közemberek és írók barátságát tudhatta magáénak, s mert már galíciai gyermekkorából magával hozta a magyarok iránti szimpátiát, a magyar táj s a magyarság szépírói élmény- és életanyagának forrása lett. A magyarsághoz való viszonyát Kiss Gy. Csaba jól megválasztott szemelvényekkel mutatja be, *A havasi legelőn* című, „nagyszabású eposzaijának” lapjairól, Vincenz szűkebb pátriája lakóinak létmódját idézve: „Az Erdős Kárpátokban járván csak itt-ott lehetett Lengyelország vagy Magyarország némi nyomára bukkanni. Azért voltak a hegyek, hogy természetes (isteni) határral válasszák el egymástól az országokat. Talán ezért éltek ezek az országok oly hosszú ideig vizzály nélkül, sőt barátságban: ez a nemzeti izoláció titka. Menynyire egészséges. [...] Milyen nyugodtan és méltóságteljesen szunnyadoznak az őserdők a Csernohora, a Szvidovec, a Radnai-havasok és a Görgényi-havasok mind a két oldalán. És amikor fölzúgnak, akkor úgy, hogy fenséges magyar himnuszuk nem bánt senkit, mert nem kényszerít. Az őserdő, elválasztván az embereket és a népeket, őszeseket, elhárítja a napi surlódásokat. A hosszú történelem folyamatossága van benne.”

A Vincenzről szóló írás megannyi más passzusát idézhetnénk itt Áprily Lajossal, Rubinyi Mózessel, a festő és szótáríró Csorba Tiborral, nógrádverőcei, hódmezővásárhelyi és töllőpusztai barátaival való kapcsolatáról, a szovjet megszálló hadsereg és a magyar lakosság közötti feszültségek elhárításában játszott szerepéről (a *Beszélgetés a szovjet megszállókkal* című Vincenz-írás vall erről).

Csak természetes: Kiss Gy. Csaba további „író-portréi” megírásakor is azt keresi, ami a közép-európai régió népeit valamiképpen összeköti. Sine ira et studio nyúl témáihoz, tárgyyszerűen közelítve az ún. kényes témákhoz is, mint például az asszimiláció-disszimiláció kérdése. Érvényes ez a horvát Nedjeljko Fabrio regényének (magyarul *Vá-*

ros az Adrián címmel jelent meg), a szlovák Milo Urban *Zöld vér* című emlékiratának, s persze Mikszáth Kálmán „regionális identitást” kifejező munkáinak meg Tormay Cécile európai sikerű, horvát-magyar tárgyú, *Emberek a kövek között* című regényének interpretációjára is. *Regionális identitás* – ez a szin-tagma nemcsak az iménti művek méltatásai esetében érvényes definiálás, a Kárpát-medencén kívüli, más közép-európai régiók azonosságtudatát is kifejezi. Jelen van a teljes régió olyan városainak történetében is, mint pl. Raguzza (ma Dubrovnik), Selmecbánya, Fiume s persze a Magyar Királyságban élő nemzetiségek tudatában élő, gyakran „olvasztótégelyként” aposztrofált Budapest, ahol a szomszédság értelmiségi elitje nevelkedett 1918-ig. Itt tanult a román Octavian Goga, a szerb Veljko Petrović, a horvát Miroslav Krleža, a szlovák Janko Jesenský, itt működött a magyarországi szerb ifjúság otthona, a Thökölyánium, itt szerkesztették a *Szerb Letopisz* (ma *Letopis Matice Srpske*) című periodikát, a román *Luceafărul* első évfolyamait, s itt jelentek meg a horvát Juraj Gašparac s a szerb Veljko Petrović *Croatia* című „horvát-szerb szociálpolitikai, gazdasági és szépirodalmi szemléjének” a számai is.

A „regionális identitás” problémáját nagyobb merítéssel Mikszáth műveinek tükrében vizsgálva (*Regionális magyar identitás a XIX. század végén – Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék Mikszáth műveiben*) Kiss Gy. Csaba körültekintő szemlét tart a Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék természetföldrajzi „nagyajt” fogalmak fölött, közölve azok szlovák nyelvi variánsait is. A szóban forgó terület 1918-ig a Magyar Királyság régiója volt, amelyet – koronként váltakozva – Hungaria superiornak, Felső-Magyarországnak, Felföldnek, Felvidéknek neveztek. Az utóbbi (Felvidék) kapcsán megjegyzi: az előzőkhez képest a szó „neologizmus”, amely „csak a XIX. század negyvenes éveiben bukkan föl az előbbieket szinonimájaként”, s utal arra is, hogy „a nagyajt neve a szlovák hagyományban [...] részben eltérő asszociációkat kelt, gondoljunk csak a magyar

Felvidék szóra...” Olvasmányélményeinkre hagyatkozva jegyezzük meg: a XVI. századi textusban is olvastuk a Felvidék megnevezést, ám nem is ez ejti gondolkodóba a recenzenst, hanem az „eltérő asszociációkra” történő eufémisztikus utalás. A Felvidék, mely toponímiai fogalom, a szlovákság körében – nyilván a „visszatért Felvidék” szintagma okán – még mindig a revízió fogalmával társul, holott használata a földrajztudományban, a sajtóban vagy pl. a meteorológiai jelentésekben korántsem ilyen értelemben használatos. Kérdezzük: a felvidéki múzeumokat látogató magyar turistát nem irritálja a portrék alatti felirat: František Rakoci (jobb esetben Rákóczi), Lúdovit Košut (jobb esetben Kossuth), Julius Andrássy stb.?! Csak mellékesen említjük: horvát szomszédainkat korántsem zavarja, hogy Nedjeljko Fabrio *Város az Adrián* című regényének magyar fordításában nem elsősorban Rijeka, hanem Fiume szerepel.

A kötetet záró tanulmány – *Magyar-horvát végek emlékezete* a címe – az iménti problémákat ellentételező karakterével vonja magára a figyelmet. A *végvidékről* szól (*confines*, a lengyel *kresy* = végek, végvidék, a horvát *vojna krajina* = határörvidék, a német *Militär-grenze*), amely már Zsigmond király óta s a XVI. században sajátos védelmi övezetté formálódott, a történelmi Magyarország területén éppúgy, mint a török-horvát határon. Irodalmi vetületéről az egykorú magyar és horvát poézis kínál Balassitól Tinódiig, Karnarutic Barnaig példákat. Kiss Gy. Csaba csak exponálja a *végek* narratívájára történő alludálással mondandóját, valójában a közös magyar-horvát múlt kultúrájának földrajzilag lokalizálható találkozási pontjairól, a horvát és a magyar kultúra „átmeneti övezeteiről kíván szólni”, azaz három határvidéki kisebb régióról: a Muraközről (Međumurje), Túrmezőről (Turopolje) és Fiuméről (Rijeka). Sajátos, bár nem egybefüggő övezet ez,

amely „a legrégebb időktől [...] különböző kulturális és egyéb hatásoknak volt kitéve.” A Muraköz honismereti szakértője, Mirko Marković jeles munkában emlékeztet e szűkebb régióban a múltban eleven „pannon, alpesi, szláv, horvát, germán és magyar” kölcsönhatásokra, Túrmező nyakas hétszilvafás parasztnemességének Bécs-ellenessége, magyar szimpátiája a kroatisztikában evidenciaként jelenik meg, Fiume esetében pedig „nyelvek és kultúrák sokszínű együtteséről szól a krónika”, s persze a „magyar kikötő” „mágikus kőpérről”, a „Szent Korona gyöngyéről”.

Mindhárom határvidékre érvényes a szerző megállapítása: évszázados hagyomány volt itt a közvetítés, a szellemi elit két- vagy még több nyelvű és kultúrájú volt, mindhárom térség a nemzetek közötti egyetértés hona, erős identitással, német, magyar, olasz, horvát, szlovén hagyománnyal. E harmonikus létforma a XIX. századi nemzeti ébredés idején fordult át diszharmonióba, a két világháború, majd a titói Jugoszlávia viszonyai között pedig a feledés homályába veszett mindaz, ami e kisebb régiókban a nemzetek egyetértését jelentette. A dolgozat konklúziója szerint „...nem képzelhető el együttműködés és európai szintű integráció a két mai szomszédos ország között a határvidéki és jószomszédi hagyományok életre keltése nélkül”. Megjegyezzük: e kis régiók intellektüeljei, de kulturális szervezetei is jelentős kezdeményezésekkel, kiadványokkal reprezentálják a horvát-magyar kapcsolatok ápolását. A nemrég elhunyt Zvonimir Bartolić például Csáktornyan adta közre Werbőczy *Tripartitumának* Ivan Pergošić készítette kaj-horvát fordítását, Zrínyiné Frangepán Katalin jóskönyvét és imádságos könyvét, Vilko Novak jóvóltából pedig végre nyomtatásban is hozzáférhető a horvát, magyar, szlovén cantiókat tartalmazó *Murántúli énekeskönyv* (*Prekomurska pjesmarica*), ezúttal *Martjanska pjesmarica* címmel...

Lőkös István

Lőkös István (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár. Krleža-kutató.

Reformhiányos évtizedek summája

Serfőző Simon: Világfa. Válogatott versek*

Z-Press Kiadó, 2012

Nagy gondolkodóink, olyanok, mint Németh László, Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Kovács Imre és még sokan e nagy nemzedékből, álmodónak is óriások voltak. Álmodtak egy nagy reformról, egy járható harmadik útról, minőség-szocializmusról. Óhajtottak egy Kert-Magyarországot, amelynek természeti adottságaiból az értelmes beavatkozás, a gépesítés, a mezőgazdasági ipar, az év jelentős részében bőséges vízhozam célszerű felhasználása, a piaci rendszer és a szorgalom virágkort teremt. Reménykedtek a falusi és városi sokaság közös reményeiben, az igazságosságban, a demokrácia és a szabadság ésszerűségében, a mélyszegénység, valamint a szükségleteket szemérmetlenül meghaladó gazdagság eltüntetésében. Ezek a lángelméink már a harmincas évtizedben lefektették programjukban, hogyan is képzelnék el mindezt, ha a háború kétségbeejtő fenyegetését elkerülhetnénk. Bizakodtak, hogy a felvilágosítás erejével, a társadalmi reform és a felvilágosítás révén éppúgy erőt vehetnénk az emberi természetben megbúvó rossz hajlamokon, mint az aszályon, az árvízen vagy a járványokon, a korai öregségen, az egyke és sivár bűn s a lelki restség átkain – hogy József Attila szándékát is beleszőjem mondókámba. Elolvassván Serfőző Simon *Világfa* című válogatott verseit, arra gondolok, hogy az említett nagy álmokat nem csak szellemi atyáink dédelgették magukban. Többé-kevésbé mindenki megfordulhattak hasonló gondolatok, merthogy a jót és szépet a legszikkadtabb lelkűek is csak azért hessegetik el maguktól, hogy meg ne zavarják őket a rea-

litásokra hivatkozó alkalmazkodásukban, mely nem tűr maga fölött semmilyen ideált. Ha Serfőző Simon, a költő sosem reménykedett volna abban, hogy egyszer megjavítható lesz körülötte a világ, a szegényparasztok világa, amelybe születnie adatott, akkor nem írna olyan megrendítő helyzetjelentéseket a magyar vidékről, a falvak és a tanyák világáról, mint amilyenek ebben a könyvben olvashatók. Helyzetjelentést mondtam, de nehogy úgy értse valaki, hogy a művek költőiségét, sajátos szépségét akartam csorbítani e prózai kifejezéssel. A látszólag nyugodt sodrású versek fojtott indulatot éreztetnek, bár tartózkodnak a romantikusan túlfeszített ellentétektől. Ennek egyszerű magyarázata lehet: nincs vagy alig van, ami a rosszat ellensúlyozhatná. Pedig Serfőző Simon nem éppen búskomor alkat: verseiben olykor a humor is megcsillan, amikor gyerekkorát idézi föl, mint valami naivan felfogott ígéret földjét, vagy ha a szerelem ajándékozza meg maradandó pillanatokkal. Vagy amikor szüleiről rajzol mesésen mitizáló portrét a tanyán élők, a magukra és egymásra utaltak meghittségével. A természet közelsége is a lét pozitív kisugárzását érezteti műveiben. Igaz, sokszor jelzi jelképszerűen az ismeretlenség sötétjéből felbukkanó szorongást az éjszaka sötétjével, a közelgő vihar felhőivel és a tél metsző hidegével. Ezekről a sejtelméiről rendre bizonyosodik, hogy emberek, torz emberi viszonyok, jelenségek idézik elő, s nem követi őket napkelte, vihar utáni madárdal. A megélt történelem nagy fordulatai ritkán hoztak üdítő záporokkal meg-megszakított napsütést. A gyerekkor

* A kötet a költő hetvenedik születésnapjának tiszteletére jelent meg.

és (ahogy Kiss Ferenc mondta:) a „csikófiatal-ság” mégis számos derűs emléket hagyott maga után a lélekben. Innét erednek Serfőző keserűségének művészi ellensúlyai.

A költő éveinek számára is utaló 70 vers a történelmi tapasztalatokat s a Szolnok környéki falu- és tanyaszociográfiái – s részben a költő jelenlegi lakóhelyén, Miskolcon megismert iparvárosok, munkásnegyedek – tényeitől ihletett költeményeket részesíti előnyben. A versválogatás adta összbenyomás nyomasztó voltában is hiteles, szép. Érdeemes összevetni az apák nemzedékének hasonló tárgyú verseivel: Illyés viszonylag korai műveivel, József Attila és Nagy László idevágó költeményeivel. A szociális igazságtalanság háborgása közös bennük. Hányszor eljutottak ők is a végső csüggedésig! De rádöbbenéseikben, kirekesztettségükben s reményeik összeomlásakor is volt erejük, hogy kimondják ars poeticájukat a költői kötelezettségről. S ez a tegnapi, mai vidéki Magyarországot nagyon vigasztalan színben föltüntetető Serfőző Simon verseiben is felbukkan. Szociológiai láttelelei a mai helyzetről ilyen természetűek: „[...] az éhség a szomszéd / krumpliját kiássa, / a szükség a fákat fűrészelte / kőben. / Tüzüknél főnek a híg levesek, / sül a nyomorúság ebedre. [...] S mégis, / ha ennyire telt is, / mint szembenézni a földönfutó idővel, / s míg biztat a jövő: ne adjam fel, / megérte itt élnem. // Az égitestek maguk közé fogadtak. / A messzeségnek jó volt integetni, / megtáncoltattam a forgószélet, / jártam a sergős csárdást vele. / Az esők messziről megismertek. / Háta domboknak társa voltam. / Itt lépdeltem a kor süppedékeiben, / de a csillagokig elláttam” (*Itt élnem*). (*A sergős csárdás* a lányforgató tánc palóc neve.)

Ahonnét Illyés pusztai magyarsága szeretett volna kitörni, ahol Sinka írta meg saját sorsának rideg tényeiben milliók sorsát, ahol József Attila ízelte a falusi szavakat és a nemzeti nyomot, és ahol Nagy László mondott rekviumot, és ahol Nagy László mondott rekviumot, és süllyedő magyar faluk világáról, ott Serfőző már a bevallott reménytelenség teljében marad hű eleihez és ifjúkori sorsosaihoz. S a falu kiüresedése és romlása még nem ért véget. „Fekete szo-

morúságtól füstöl” a magukra maradt öregek kéménye, üresen maradó porták, „ős-emberi félelmükben” didergő tanyák bírják szóra a költőt. E költészet visszatérő motívuma a *szégyen*. Oka, hogy csak szavakkal segíthet sorstársain, jobbításra alig maradt remény, ha csak nem annyi, amit Jézus mondott híveinek: „Ha megmaradtok az én beszédemben, valóban az én tanítványaim vagytok, és megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket.” A Bibliában jócskán található ilyen sarkalatos, örök igazságok, és aki ma – a régiekhez, Csokonaihoz, Petőfihez vagy Adyhoz hasonlóan – a magyar szegényparasztság sorsáról beszél, az nem kerülhet meg bizonyos messianizmust, akkor sem, ha nem jár szentáldozásra, úrvacsorára. Sorskérdésről ír, mert bár szégyenkezik attól, hogy alig tehet valamit, de még jobban ennél a szégyen, ha elhallgatna.

A költőnek persze nem csak a tényeket kell kimondania tisztességgel, nem csak az érzéseinek kell hangot adnia: szüksége van kifejező erőre, stílusának egységére. Ez, hála tehetségének és az önmagához való hűségének, nem hiányzik Serfőző verseiből. Romantikus érzelmi kilengéseket nem tűró stílusa, higgadt hangvétele modern sajátjás. Annál is inkább, mert így is maximálisan kifejezi részvétét azok iránt, akik az ország terheit cipelik: a kétkezi munkások, parasztok, az elmagányosodottan tengődő öregek, a földjükről elmenekülő és proletarizálódó parasztfialalok iránt. Így az a költő beszél, aki nem csupán hírből vagy maga készítette riportokból ismeri az ország szegényeit, hanem ő maga is osztozott ennek a sokaságnak az életkörülményeiben. Megtapasztalta gyerekként az adóvégrehajtók, az agitátorok, a kevés földjüket is kisajátító hatósági emberek és fegyveres kíséretük megjelenését az otthoni portán, ahol az élet amúgy is nehéz volt, de legalább a saját életük volt, s nem az, amit a politikai akarnokok rájuk erőszakoltak. Kamaszként megismerte a külvárosok rideg albérleti szobáit, a bizalmatlan, olykor lenéző tekintetű városiakat, akik alig éltek jobban, de legalább otthon voltak a városi környezetben, s nem ríttak ki az átlagból tájékozatlanságukkal, tájszólásukkal.

Serfőző stílárís újításái közé tartozik a meg- személyesítő metaforának egy jellegzetes változata. Olyan érzetcseréket és megcsa- vart jelzős szerkezeteket használ, amelyek sokkal többet kifejeznek a szokványosnál, s a dolgoknak a lélekben kialakult lenyomatát foglalják magukba. Néhány jellemző példa: „délután károg a döbrent fákon. / Jjedtség bújik a kerítés mellé, az árokba” (*Por keve- redik és szél van*). Az agitátorok megjelenését s a falusiak félelmét felfokozott érzékenysé- gel vetíti ki e képekben. Vagy: az öregek az alkonyattal „magukat a hátukra vetve jön- nek” haza a földekről (*Hol vannak öregeim?*) Másutt: „Borulat, jövőtlen élet sötétül / két oldalán a kövesútnak” (1959). Más példa: „Láttam: korgó gyomrú / uborkásüvegek éheztek / üresen hagyva a kerítésen” (*Eltűn- tem reggelre*). Vagy: „A taliga szégyellne / végigmenni az úton, / ha nem vinnénk többre, / mint akik a dörgő tájak / fölzugó porában élnek” (*Hegyekre kiállva*). A régi élet nyoma a hiányt, a semmit, a *nincset* teszi érzé- kelhetővé: „elküldettünk / apáink portáiról, / ahol minék is / maradtunk volna otthon? / A kerítéssel járkalni körül a házon? / A csapdával kifogni a falból / egy-egy egérlu- kat? / A vályút meg odavezetni néha / ita- ni a kúthoz?” (*Emlékük tévelyeg*). Ugyancsak a semmit ragadja meg ebben a versrészlet- ben: „Fazékban semmi löttyen, / tegnapi ételmaradék” (*Elhagy*). Beszédes példa a lel- ki vereségről: „A mindenkori hatalomnak / a hatalmas kútágasok / messziről meghajol- tak” (*Eltűnök a szélekről*). Ugyanitt olvasható az önvádba átcsapó szégyenkezés szava, amiért ő maga is elmenekült a vidéki sze- génységéből: „Szökésem kerítéseken / ke- resztül menekült volna. / Amilyen életet sose láttam, / magamnak én olyat akartam. / Nem amelyet majd éltem: / hallgatagság gubbasztott kéményemen.” Muszáj ide idéz- nem Illyés Gyula szavait 1943-ból: „Megzök-

ken, / fut a vonat, porfelhőt kavár. // Fut, [...] pirul, iszkol bennem a magyar” (*Vonatból*). Ady is vonatfűlkéből szemlélte a kietlen és reménytelen tájat (*Gőzösről az Alföld*) – de ők sem menekülhettek előle: így lettek hozzá hűek. Serfőző mintha még a XXI. században is közelebből nézné ezt a vidéket, lélekben soha el nem hagyható otthonát, mint az idé- zett klasszikusok. Jól fogja össze egyetlen kéttagú szóban mondandója mindenkori lényegét a *Világfa* cím. „Életfa” változatban többször is találkoztunk már hasonló őszimbólummal a népmesékben. Ez azonban nem az álmodott földi élet mennyekig érő gaz- dagságát hivatott jelképezni, hanem a nagy átéléssel bemutatott, ma is parlagiasodó vidéki Magyarország vertikális növekedé- sének nemes szándékát, de a magányos fa szomorúságát is, mely egyúttal világjelenség. Ugyanezt a bánatot a szomszédos országok- ban, Ázsiában, Afrikában, Közép- és Dél- Amerikában és másutt is szemlélhetjük valamilyen formában. A világ nagy része elhagyatott, Isten háta mögötti ugar vagy szegények tömegével zsúfolt, túlnépesedett nyomortelep. Magyarország mindig is az átmenet zónájában feküdt. Az átmenet sok- értelmű szó, ideiglenességet, ellentétek ta- lálkozási pontját, a Komp-országot, nagy néha a hídszerépet is kifejezi. Bármennyire pislákoló reményt sejtet az utóbbi, ez sem hiányzik Serfőző Simon könyvéből: „Kell a hasznos szó, / azokhoz tartva magad, / akik halálukat is dolognak tudják. / Letéve magu- kat végül, / mint egy kész munkát.”

Ma így hangzik az a gondolat, amelyet Vörösmarty a *Gondolatok a könyvtárban* című ódájának záró soraiban még oly patetikusan mondott ki az élet kiküzdhető jó mulatságá- ról és férfimunkájáról. A szó mára szégyenlő- sebb és szerényebb lett, de ugyanazt a reményt rebeget el, s a benne levő hitel ilyenformán maradt épen.

Alföldy Jenő

Alföldy Jenő (1939) irodalomtörténész, kritikus. A Nemzeti Tankönyvkiadó nyugalmazott főszerkesz- tője. Legújabb kötete: *A Hívó Hang. Bevezetés Tornai József világába* (2013).

(El)kalandozások Medvédiában

Janus Desertus: Fabulae de Urso Maiore. Mesék a Nagy Medvéről

Magyarra fordította Pusztay János. Veszprém, 2013, Vár Ucca Műhely

Pusztay János nyelvészeti, tudományos univerzumában van egy kis zöld sziget, melyet állatok népesítenek be, s melynek veszélyeit az egyre terjeszkedő medvebirodalom metaforája fogja egységbe. Ennek az univerzumnak az egyes mozaikjait – meséit és igaz történeteit – gyűjti csokorba ez a kötet, melynek egyes írásai már korábban – újságok, folyóiratok és egyéb kiadványok hasábjain – napvilágot láttak, míg a többi történet most jelenik meg először nyomtatásban.

A könyv egészét illetően mindenekelőtt két dolgot érdemes tisztázni. Az első a téma-választást illeti, melynek primer síkon beazonosítható horizontja a nyelvpolitika és kisebbségpolitika irányába mutat. „Kisebbségben élni általában nem kellemes. A többség mindent megtesz annak érdekében, hogy ezt a kellemetlen állapotot megszüntesse” – olvasható a könyv hátsó borítóján, mely – látszólag – pontosan kijelöli az írás helyét, a kisebbségpolitika és nyelvpolitika területére helyezve a munkát. Ugyanakkor a könyv olvasásába belemerülve hamar világossá válik, hogy a kötet maga egy ennél általánosabb célt valósít meg, ami sokkal inkább valamiféle védőbeszéd a kultúra és a kulturális diverzitás megőrzése mellett. A könyvben a kultúra egyszerre cél és eszköz, mely kimondva-kimondatlan kiad egy több síkon mozgó konfigurációt. Egyik oldalon – metaforikusan bár, de kimondva – jelzi a kultúrák megőrzésének fontosságát, míg másik oldalon – ezt erősítve s mintegy gyakorlatban is alátámasztva – a szöveg nyelvi megformáltságával, szimbólumkészletével és nyelvi játékaival illusztrálja, mintegy igazolja a kultúra megőrzésének jelentőségét, azt az

eredményt, melyet csak abban az esetben élvezhetünk a maga teljességében, ha magunk is vigyázunk a kulturális sokszínűségre. Pusztay János gazdag nyelvi játékaiba, kulturális kavalkádjába szinte beleszédül az ember, elképed, és gyermeki módon rácsodálkozik a könyvnek egyedi hangszínt adó nyelvhasználat változatos regisztereire.

A második tisztázásra váró kérdés a műfaji dilemma kérdésében ölt testet. Ha definiálni szeretném a kiadványt, kísérletet téve a több síkon mozgó jelentések struktúrába szervezésére, azt mondhatnám, hogy a könyv egy folklorisztikus elemeket felhasználó ironikus hangvételű politikai szatíra állatokkal. Olyan érzést kelt, mintha Aesopus állatmeséinek tanító jellege keveredne Orwell anti-utópisztikus politikai regényével, negatív utópisztikus látásmódjával. A művet egyszerre jellemzi – az egymást jól kiegészítő – szatirikus, groteszk és abszurd látásmód. A szerző klasszikus mesei elemekkel dolgozik, ugyanakkor a modern világunkra reflektál. Olyan világértelmezéssel (vagy inkább világok értelmezési lehetőségével), melyben a megértési kísérlet a termékeny fantázián keresztül érvényesül, a megértést telíti a képzelet.

A könyvet olvasni kifejezetten élvezetes, nyelvezete kreatív, mondanivalója letisztult, átgondolt, mindenekelőtt megtapasztalhatjuk az író (vagy inkább a ferdítő) rajongását a nyelv megjelenítő-ábrázoló ereje iránt. Szavak és mondatok színes kavalkádjában foroghat az olvasó. Nyelvszerelem és szókaland – e két kifejezés mentén lehet egységbe foglalni azt a sokféleséget, ami a nyelvi megformáltságát jellemzi az írásnak. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy kellő előismeret, háttér tanulmány nélkül a szöveg

mögött megbúvó másodlagos, harmadlagos jelentések, a jelentéseket halmozó ábrázolásmód mély rétegei rejtve maradnak az olvasó előtt, mivel a kötetben szereplő történetekben – Bahtyint idézve – „sokkal nagyobb arányú [...] a hozzáértett értelem, mint amit a kimondott szavak konkrét jelentése magába foglal.”¹

A könyv történetei összefonódnak, a leginkább a mítoszok világát megidéző meséktől haladnak előre, hangvétele, stílusa komolyodik, hogy a kötet végére „igaz történetekké” váljanak az elbeszélések, levetve a mesék allegorikus köntösét. Kicsit olyan, mintha a könyv elolvasása végére az olvasó felnőne, Kantot parafrázálva: mintha kilépne az önmaga okozta kiskorúságból. A könyv logikai íve ennek tükrében – továbbgördítve az előző gondolatot – azt az elvet követi, ahogy a gyermeknek tanítjuk a világot: kezdetben a világ felderítése, a keletkezés, az origó, mintegy kontextusba helyezve a megismerést. A választ a honnan jöttünk kérdésére, mely önazonosságot jelent. Ezt követi a jó és a rossz elkülönítése, mint a szocializáció következő állomása, melynek ideális terepe a mesék világa, hisz a gyermeki fantázia igényli a metaforikus látásmódot, tanul, megismer. Végül a felnőtt lét kapuját átlépve, mely a kötetben éles cezúrával elvágja a gyermekort a felnőtt létől, azok a társadalomkritikai írások kapnak szerepet, melyben –

bár a metaforák és a képek színes kavalkádját sem csökken – a mesék világára már nincs szükség a problémák megértéséhez, a jók és rosszak beazonosításához.

Első utazás: időlépés a világ teremtéséhez

Mint minden univerzum megszületése, Janus Desertus állatbirodalma is a világ teremtésével kezdődik. A szerző világa megalkotásakor a finnugor népek folklórjáig nyúl vissza, az állatokkal benépesített világ teremtéstörténetében felhasználja a vogul mondakör egyes elemeit² (maga a közép-pontba helyezett bűvárvöcsök is a vogul mondafeldolgozás szimbólumkészletét idézi meg), a *Kalevala* jelrendszerét és más – a magyarral rokon – népek jelképeit, létrehozva ezzel egy olyan ember nélküli világot, melyben antropomorf állatok kezdik felépíteni társadalmukat. Ezekben a társadalomcsírákban – mintegy előrevetítve a mesefűzér antiutópisztikus hangulatát – az állati közösségek, az egyes állatfajok a közép-európai térség egyes – létező – államalakulatainak történelmi fejlődés során kialakult jellegzetességeit öltik magukra.

A teremtés záróakkordja a harc a lelkekért – melyben a medvék jeleskednek leginkább – finom utalás a hidegháborús világpolitikai légkörre, Truman elnök hidegháborús nyilatkozatát parafrázálva, az emberek „szívéért és

¹ Vö. Bahtyin, Mihail A szó az életben és a költészetben. A szociológiai poétika alapkérdései. In uő.: *A szó az életben és a költészetben*. Ford. Könczöl Csaba. Budapest, 1985, Európa, 5–54. (Mérleg sorozat.)

² A vogul monda szerint Numi-Tarom, a legfőbb lény parancsára Elmpi, az ő segítője, felbuktatja a vízből a földet, mely egyre forog a víz színén; hogy lakhatóvá váljék, az Urál-hegységgel erősíti meg. A rokon votják nép mondája szerint Inmar isten hajón ülve megparancsolta Sajtannak, hogy szálljon alá a tenger fenekére, és hozzon onnan fővenyt fel szájában. Sajtan többszöri lebukás után végre hozott fővenyt, és azt kiköpte a víz színére, s ebből támadt aztán a föld; de szájában visszatartott egy fővenyszemet, melyből a maga számára akart földet teremteni. De a fővenyszem nőni kezdett a szájában úgyannyira, hogy feje megdagadt. Mikor kiköpte a fővenyszemet, abból a hegyek támadtak. Ugyanezt a mondát a magyarral rokon ész, osztyják, mordva és több altaji nép is beszéli, sőt még az erdélyi cigány nép körében is él. A magyar hagyományban is megtaláljuk a fővenyre vonatkozó adatot. Szeged vidékén azt beszélik, hogy a föld teremtése alkalmával az ördög istentől a részeg ember lelkét kérte, melyet isten odaigért neki, ha „egy kötél homokot felhoz a tenger fenekéről”, amire pedig az ördög nem volt képes.

lelkéért” folytatott küzdelemre.³ Így már a teremtés mítoszának tiszta folklórája is bekúszik a szerző antiutópiája, mely különösen látványos, mikor a bűvárvcösk a lehetséges ideológiai harc első hősi áldozatának látja magát, amely – nem rombolva le a teremtés aktusának szakralitását – itt még nem következik be, s mely majd később a Medvebirodalom – kétes értékű – privilégiuma lesz.

Második utazás: Isten hozta a Medvebirodalomban

A medvebirodalom születése nagy ugrás az időben a teremtéstől, mely pontosan kijelöli a történetek terét és idejét. Míg a teremtés-mítosz létrehozza a mesék univerzumát, addig a mese folytatásában a Medvebirodalom születése a második világháború Közép-Európájának metaforikus ábrázolásához fog hozzá.

Az egyes mesék mintegy mozaikszerűen mutatják be a kisebbségi-többségi viszonyokat, s konkrét események mesei ábrázolásán keresztül hívják fel a figyelmet a nyelvekre és kultúrákra leselkedő veszélyekre. A recept a következő: vegyünk egy eseményt a való világból, mely neurotikus és bosszantó. Fordítsuk le – vagy inkább ferdítsük le – medvenyelvre, keressük meg a hozzá tartozó metaforákat, adjunk hozzá egy csipp iróniát, két kávéskanál gúnyt, fűszerezük nyelvi játékokkal, és tálaljuk. Így válik a tulajdonnevek oroszosítása az egyes állatfajok elmedvésítésévé a *Nevadó ünnepség* című mesében,

vagy így tűnik el Csigaföld a *Területrendezés*-ben ugyanúgy, mint ahogy a Komi-Permják Autonóm Körszetet felszámolták 2006-ban.

A *Medvenyelv* című mese felütése is konkrét valóságprezentációval indít. A neves medvenyelvsz nevének etimológiai fejtegetése már-már szájbarágósan adja meg a kulcsot a medve metafora feloldásához (a *jazük*⁴ szó a mese elmondása szerint az ősi medvenyelvben van nyelv érteleme, de alapszintű nyelvtudás birtokában is könnyen felismerhető az orosz nyelvi terminus). A medvenyelv kialakításában a nyelvész alaposságával fog hozzá a szerző a nyelv és hatalom viszonyának bemutatásához, mellyel – a klasszikusnak számító orwelli újbeszéd mellett – hasonlóságok mutatkoznak Václav Havel *A leirat* (1966) című abszurd drámájának *ptidepe* nyelvével.⁵

(Ha továbbgondoljuk a medvenyelv sajátosságait, akkor arra a felismerésre is eljuthatunk – bár ez leírva nem jelenik meg a medvenyelv vizsgálatakor –, hogy ha a medvenyelv meghatározza a gondolkodást, akkor a medvenyelvben fellelhető *idti*,⁶ ami egyaránt jelentheti a menni és a jönni turulnyelvi megfelelőjét, talán magyarázattal szolgál arra, hogy bár a megszálló medvebirodalom nyomtatékosan fel lett szólítva, hogy *menjen haza*, elképzelhető, hogy majd 50 évnyi ideiglenes elszállásolásuk oka visszavezethető arra a nyelvi zavarra, hogy ők csak szíves invitálásnak vélték, hisz úgy értették, hogy *jöjjetek haza*.)

Érdemes kiemelni a *Pang a Pity* címet viselő mesét, mely teljes profaneitással, az irónia

³ Harry S. Truman amerikai elnök 1947. március 12-én, a görög polgárháború idején a kongresszushoz intézett beszéde.

⁴ Eredetiben: **язык**.

⁵ Havel drámájában az utópisták nagyszabású társadalmi kísérlete, a tökéletes, racionális rend megteremtése egy hivatalra korlátozódik, melynek körmönfont igazgatóhelyettese, Balás „palotaforradalmat” készít elő titokban a naiv és gyenge hivataligazgató, Gross ellen. A drámában Balás sikeresen meggyőzi önmagát és kollégáit is arról, hogy a tökéletesnek kikiáltott hivatali nyelv, a *ptidepe* nemcsak hogy a fogalmak és fogalmazásbeli árnyalatok tökéletesebb, pontosabb, egyértelműbb kifejezésére alkalmas, de humánusabb is, mint bármely természetes nyelv, mert kiküszöböli a félreértéseket, a félreértések legfőbb forrását. A drámát ld. Havel, Václav: *Largo Desolato: öt színmű*. Budapest, 1989.

⁶ Eredetiben: **идти** (jelentése természetesen a helyhez rendelt prepozíciótól függ, de talán megbocsátható, hogy a nyelvi játék kedvéért megengedek magamnak ennyi szabadosságot).

határait feszegetve jellemzi Európa viszonyát az orosz földgázhoz, s melyet Janus Desertus prózaian csak a medvék „testük alsó nyílásán durrogó hanghatások kíséretében kilövelő valaminek” minősít. Külön is érdemes megemlíteni a gázvezeték – itt pity-pangszár, mint a medvegáz szállításának eszköze – névadóját, a szerző által tudós medvének leírt dr. Uzsbát, mely ismételtlen a ferdítő nyelvi gazdagságát és játékos hajlamát dicséri. Dr. Uzsbá neve ugyanis magyarra – bocsánat, turulra – fordítva azt eredményezi, hogy a *ferdítés* megfosztja a tiszteletben álló medvét doktori címétől, s alapszakos diplomává, egyszerű bakkalerátussá minősíti tudományos fokozatát – vajon tudatosan utalás ez a mostanság oly divatos magyar tendenciákra? –, melyet így BA Rátságnak nevezhetünk.

A mesék közé beférkőznek a valóság elemei, s a híradások monotonitása a Medvebirodalomban szellemes szójátékokon keresztül válik szórakoztató olvasmánnyá. Az író kreativitását dicséri, hogy míg a tévé előtt ülve bosszúsan hallgatjuk, ahogy a magyar olajtársaság lehetséges eladásáról folynak a tárgyalások, addig a medvemesék világába belemerülve jót derülünk – bár keserédes a mosoly, ami jól illik a közhelynek ható sírva vigad a magyar szóláshoz –, mikor arról olvashatunk, hogy a Medvebirodalom „a zenei ízlés átformálását tűzte ki célul. Turulország kedvelt hangnemébe, a mollba [...] belecsapott.” Bár a mesék tartalma egytől egyig komoly politikai, gazdasági, társadalmi anomáliákat tár fel konkrét eseteken keresztül, hangneme, stílusa olvasmányossá, mesévé teszi az egyes írásokat.

Harmadik utazás: Felőttnek lenni

A könyvecske éles cezúrával négy írást különválaszt a medvemeséktől *Igaz történetek* címmel. Bár még itt is vissza-visszaköszönek a medvemesékben korábban megismert metaforák, mint az első esszé címe – *Széles légiösvény Turulföldön* – vagy a *Népek bérbörtönének felütésében visszatérő „medvebirodalom”* képzete. Az írások témája itt is a medvemesékben megismert, és körüljárt problémaköröket veszik elő a szerző vitriolban bőséggel megmártott tollvonásai nyomán. A széles légiösvény Turulföldön – megmaradva a korábban Magyarország állandó jelzőjévé lett elnevezésnél – a magyar légitársaság orosz kézre kerülése ellen emeli fel a hangját, előrántva a maró gúny írói fegyvernemét; míg a *Népek bérbörtöne* címet viselő írás az orosz „elitéltranszfer” anomáliáit rejti az irónia áttetsző fátyla mögé. A rendíthetetlen bronzkatona visszaemlékezése, mely a szovjet megszállók által Tallinn központjában emelt bronzszobor „vizontagságait” meséli el egyes szám első személyben, ahogy azt maga a *dicso múltat felidéző köztéri műalkotás* megélte, az irónia magasiskolája, mely figyelmeztet az orosz gondolkodásmód veszélyeire, de ugyanazzal a lendülettel nevetségessé is teszi a nagyinak hitt szellemiségét. A könyv záróakkordja – *Unió – unió?* – magának a mesék láncának is zárata. Itt már nincs történet, nincs medvekaland, Pusztay János lecsupaszított programadó gondolatai jelennek meg három pontba szedve – nyelvpolitika; Közép-Európa; felsőoktatás –, s így egyértelművé teszi a szerző számára fontos kérdéseket, keretbe foglalja és lezárja a történeteket.

Bakó Béla

Vérszegény közöny

Oláh András: Idegen test. Versek

Hungarovox Kiadó, 2013

„Már csak belülről fázunk” – írja *egyensúly* című versében a költő, majd megáll. Tovább és többé már nem közeledik. Sem önmagához, sem a másikhoz. *Idegen test*ként tükrözi a világot, az élet eseményeit. Vajon leselkedhet-e nagyobb veszély az értelemmel bíró emberre, mint idegen testre „jutni”, idegenül fázni legbelül? És mi vezethetett ide, a vak-ság e sajátos formájához? Egy *rossz évjárat* – írja a költő, vagy talán a pusztá tény, hogy az ember megszületik? ‘59-ben születni nem kiváltság és nem dicsőség. Egy korszak, mint az összes többi. Igaz, akkor erény volt csálni és disszidálni, de vajon elhantoltatott-e már ez az erény, ez a korszak? Aligha. Abban az időben másfajta börtön ketrecében csírázott a fogva tartott szabad akarat. Az volt az a korszak, amikor hitetlenül is, parancsszóra is hinni és remélni kellett. Amikor minden alárendeltetett a túlélésnek. Bizony kár, hogy ennek az erénynek befellegzett. Csakhogy azt a reményt nem holmi istenhít táplálta, ellenkezőleg, az az eszme, amely azt sugallta: „Isten megőrült vagy csak félrenézett.” Nem tudjuk, hogy ez valóban megtörtént-e, avagy sem, de azt talán ajánlott remélnünk, sőt hisszük, hogy soha nem következik be.

Oláh András legújabb versei egy kiüresedett országútra szorult vagy tévedt költő hidegleléseit visszhangozzák az olvasóban. A lírikus egy olyan, terebélyes elágazású országútra szorult, ahol már nem virraszt a bádög-Krisztus, ahol elcsalt falunevek árulkodnak arról, hogy a közös történelem magántulajdonná vált, és ahol megtörtént a fogolycsere, elengedtek és elengedtettek. De vajon mi fosztotta meg az országutat Istentől, saját testrészeitől és a szerelemtől? Hová tűnt Isten, hová lett Nagyszalonta, Gyalu, és

ami köztük van, azután tovább, a föld, ami északra, keletre és délre van, és hol van a hűségre szegődött szerelem? Hát egyik sem örök? Az országút, és a *némaságról készült jegyzőkönyv*, az sem örök? Valóban csak az van, amit az örökről gondolunk, az örök maga nincs is? Mit mond erről a költészet?

Oláh András költészete azt sugallja, már nem elégségesek az *Istentől* örökölt szavak. A „keresztről leemelt, modern kori Krisztus szemébe nevet a kisemmizett életnek”. Csakugyan közömbös lehet az emberrel az az Isten, aki ember módjára kisemmiztetett? Ismer-e a világtörténelem Krisztuson kívül mást, aki részes e véges világ nyomorúságai-ban, az elhagyatottság és a halál borzalmai-ban? Mi egykor *haza* volt, ott most „nő az irtás, mint a néma dac”, egyre „szűkíti a teret az ismeretlen megrendelő”. Akik a határok vérző gyökerével bábjátékok játszanak, „bizalmi kérdésként” kezelik „az átjárhatóságot”. Az egyre zsugorodó, kívül-belül egyre szakadozó „látványhaza” félreérthetetlenül figyelmeztet: „van hát mitől félnetek”. És a *szerelem*? Akivel egykoron megfeleztetett pillanat, párna és kenyér, azt ma már nem ismerik: „csak a hibáidat tudom”. A szerelem a másik sebeibe költözik. És a felejtés ellen nem lehet védekezni. „Mindaddig betegek leszünk, védtelen testtel”, a szerelemben is, míg Isten „bennünk magára ismer”. Íme, így találja magát az ember a kiüresedett országúton. Mihez kezdjen az Istentől örökölt érvénytelen szavakkal? „Örülhet-e a szavaknak az, ki csak magára számíthat?” A páva tolla hivalkodóan villan a szélben, de vajon segíti-e a túlélésben? Aligha. „Lasanként kihál a szeretet.” Az lesz majd a vég. De most még csak bűn a szeretetlenség. Hamvas Béla azt írja valahol: „Sohasem tud

az ember olyan forró lenni, olyan szégyenben égni, a jóhoz olyan közel lenni, a tisztaságot annyira kívánni, mint amikor bűnt követ el." S ha mindez igaz, a bűn nem a szeretet ellensége, hanem a hiánya. Csakhogy a szeretet soha el nem fogy. Amiben elfáradunk, az a másik ember szeretése. (Például azért, mert a szeretet egy harmadik ember szeretésére irányul.) És van, hogy az önszeretetből is kifogyunk. (Például azért, mert a szeretet kudarcaink, fájdalmaink bálványozására irányul.) A költészetre nyitott ember felismeri, hová tartozik, mi lakozik benne. Ha a felismerés egyszersmind belátás, *megtérés* következik. Az ember „újra engedélyt” kér hozzá (Istenhez, a másikhoz, önmagához), ígéreték közepette: „majd megtanulak”. „Addig olcsó pótcselekvés az élet.” És végül megnyugszik, mondván: „a békesség néha többet ér, mint az igazság”. Igaz volna mindez? Kétlem. Ám akárhogy is van, annyi bizonyos, az igazságot csak vallani kell és szabad, birtokolni nem lehet.

Kodály Zoltán egyszer azt találta mondani, „a gyűlölet, a rossz szándék élesíti a kritikai érzéket”. Az olvasó, aki most éppen ír, úgy ad igazat a Mesternek, hogy hozzáteszi: érteni akarja, nem minősíteni a költészetet, amit alapvetően többre értékelt, mint pusztán emberi alkotást. A műveltség bármely fokán áll is a műértő, a kritikus, az olvasó, bizonyos, hogy mindössze tapogatózik, érteni vél és kísérletezik akkor, amikor értelmezni, minősíteni, megérteni akar egy verset, egy költői világot. Ennek (ti. a tévedés, az öncélú értelmezés) tudatában érzi az olvasó *alköltészetnek* a kötet néhány túlbujánczott sorát, egy némely versét, amelyek elégtelenek és erőtlenekek annak kifejezéséhez, amiért megírtak: „Szétdobált emlékek kapaszkodnak a múlt szövetébe”; „Fáznak az otthon hagyott szavak”; „Eltemette hát a sérülékeny éveket”; „Letépem rólad az éjszakát”; „Bogozzuk a molyrágta emlékek fonalát”; „Csa-

lódott villamosokon keresek kapaszkodást”; „Kettévált a pillanat”; „Minden szó a nyelvembe harap” stb. Vagy a *törékeny maradtál* című vers egésze, amely kilenc helyett egyetlen sorával („bennem feketén vesztegélész”) erősebbnek és elégségesnek bizonyult volna. Vannak végül olyan kérdések, melyek megfejtésére tett olvasói kísérlet kudarcba fulladt. Ilyen például a *határeset* című vers és annak mottója közötti kapcsolat kérdése. A héja-nász az avaron effektust felidéző vershez Nyilas Attila *A természetről* című verséből társul a következő idézet: „a legnagyobb jót / a gyilkos teszi. / megmenti a rútat további / rútságától s a szépet attól / hogy elveszítse szépségét”. Az a szép, aminek a szépségét gyilkos őrzi, legfeljebb fantomszépség lehet, de nem a Szépség, ami, bármi fájó is az önmagát sokra tartó elmének (gyilkosnak), túlél minden ellene irányuló merényletet. Benne merítkezett meg az első emberpártól kezdve minden élőlény, aki emberi arcot öltött magára, aki a szépet keresi, és akit a Szép szépít. A két harc (a színlelt és a szerelmesek valós harca) egymás mellé állításával a költő vélhetően azt kívánta üzeni: van különbség, különbség van harc és harc között.

Vajon szabad-e egyetlen versként olvasni a kötet hatvan versét? Kalandozhat-e az olvasó verstől versig, és mi az, amit e kalandozás felszínre hoz? Egy idegen testet. „Vajh művének Isten mondd örül-e még” – kérdezi a költő. A Ter 1,19 szerint Isten egyszer s mindenkorra „látta, hogy ez jó”. A kérdést tehát újra kell fogalmazni. Valahogy így: Vajh mit cselekedtél művemmel, ember? – kérdezi Isten. A kérdésre, talán Oláh András következő verskötetében megkapjuk a választ. Addig az ablakból nézzük a fák hegyét, s a felette úszó lakatlan eget, mert oda álmodja magát az ember, amikor feljönnek a tengernél mélyebb éjszakák. Lám, „Istenből nem lehet ki-gyógyítani” őt.

Iancu Laura